

A
RÓMAI ELEGIA
VISZONYA A GÖRÖGHÖZ.

NÉMETHY GÉZA

L. TAGTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1903.

A római elegia viszonya a göröghöz.

(Feloivustatott a M. Tud. Akadémia 1902 október 6-án tartott ülésében.)

A római költészet aranykorának nagy klasszikusaival*) foglalkozó monographia-cyklusom első kötete, mely Vergilius életét és műveit tárgyalja, elkészülvén s a M. T. Akadémia könyvkiadó vállalatában kiadásra kerülvén, ama programm értelmében, melyet Vergiliusom bevezetésében tettem közzé, most már Tibullus életének és műveinek monographikus feldolgozására kellene vállalkoznom. De időközben a római elegia-írókkal való tüzetesebb foglalkozás azt a meggyőződést érte meg bennem, hogy helyesebb lesz az elegia három főképviselőjét, Gallust, Tibullust és Propertiust *A római elegia* összefoglaló czime alatt együtt és egy kötetben tárgyalni, mert ez a három író annyira egy csapáson halad s egész munkásságuk oly szoros összeköttetésben van egymással, hogy szétválasztani őket csaknem lehetetlen. Hiszen akár Tibullusszal, akár Propertiusszal foglalkozunk, ha igazán meg akarjuk érteni őket, Gallusig, a római elegia megalapítójáig, kell visszamennünk, a kitől mind a ketten függenek s így, ha e két íróval két külön kötetben foglalkoznánk, a bevezető részek mind a két munkában azonosak lennének; másrészt Tibullus és Propertius kölesönösen hatottak egymásra s egyikről sem beszélhetünk a másikra való folytonos utalás nélkül. Olyan könyvet kell tehát írunk, a mely összefüggésben tárgyalja az összetartozókat. Tulajdonkép még ennyivel sem volna szabad megelegednünk, hanem Tibullus és Propertius után át kellene térnünk az elegiában közös tanítványukra, Ovidiusra, mert csak ennél az írónál ér véget a műfaj

*) Növezetesen Vergiliusszal, Tibullusszal, Propertiusszal, Ovidiusszal és Horatiusszal.

organikus fejlődése, de ezélszerűségi okok, nevezetesen Ovidius költői tevékenységének sokoldalúsága és nagy terjedelme, parancsolólag követelik, hogy ennek az írónak egymagának külön kötetet szenteljünk.

A római elegia keletkezését azonban és főleg a Gallus költői munkásságát nem érthetjük meg a nélkül, hogy tisztába ne hoznók a görög elegiához való viszonyát s így a monographia bevezetésében részletesen kell foglalkoznunk a görög elegia hosszú évszázakra terjedő és nagyon változatos történetével. A főkérdés itt az, hogy a görög elegia nagyszámú képviselői közt kik voltak a Gallus mintaképei, illetőleg, hogy e műfaj számos alfaja közül melyik az, a melyhez a római elegia közvetlenül kapcsolódik?

A római irodalomtörténet eddigi feldolgozói ezt a kérdést jobbra mint eldöntöttet tárgyalják. Kiindulnak Propertius és Ovidius saját nyilatkozataiból, a kik számtalanszor emlegetik Philetast és Callimachust mint példaképeiket,* s kétségtelennek tartják, hogy a rómaiak a szubjektív természetű erotikus elegiát — mert a római elegia legnagyobb részt ilyen — mint kész műfajt vették át az alexandrinusoktól. Majd a részletekre térve át, megállapítják, hogy az első elegiaírónak, Gallusnak, *Euphorion* volt a mintaképe, Tibullus és Propertius főleg *Philetast* és *Callimachust* utánozták. Ezek az állítások lényeges módosítás nélkül vándoroltak át hosszú idő óta egyik kézikönyvből a másikba s jelenleg már a római irodalomtörténet általánosan elismert igazságai közé tartoznak.

Nekem ez a kérdés már régóta nem hagyott nyugtot, mert az alexandrin elegia töredékeinek ismételt átvizsgálása után sem találtam meg az általánosan elterjedt nézet forrásszerű igazolását. Oszályunk tisztelt elnökétől, Heinrich Gusztávtól, hallottam évekkel ezelőtt, hogy a magyar irodalomtörténetben, mint aránylag új és sok tekintetben fejletlen tudományban, igen sok még a *mythos*, vagyis az elődöktől kritika nélkül átvett és forrásokból semmikép sem igazolható állítás. Azóta, valahányszor a római elegiával foglalkoztam, mindig kísértett agyamban az a gondolat, vajjon nincsenek-e még oly fejlett tudományban is, mint a classica philologia,

*) Itt közvetveleg megemlítjük, hogy Tibullus sohasem szól görög mintaképekről.

efféle mythosok s vajjon nem tartozik-e közéjük az is, a mit a római elegiának a göröghöz való viszonyáról mindeddig hittek és hirdettek? További tanulmányaim meggyőztek arról, hogy bizony a classica philológiában is nagy tere van még a destructív kritikának: sokat kell lerombolnunk, ha építeni akarunk. Ma már ki merem mondani, hogy az összes irodalomtörténeti kézikönyvek hamis színben tüntetik fel a római elegiának a göröghöz való viszonyát s így nem tudván helyes képet adni a római költészet egyik előkelő műfajának keletkezéséről, tévesen dolgozzák fel az irodalomtörténet egy egész fontos fejezetét. Szó sem lehet nevezetesen arról, hogy a rómaiak a szubjektív, vagyis lyrikus természetű elegiát mint kész műfajt vették volna át az alexandrinusoktól, mert

1. *Euphorion*, a kit eddig egyes régi magyarázók nyilatkozatai alapján úgy tüntettek fel, mint az elegiaírásban Gallus mintaképét s így a görög és a római elegia összekötő kapesát, egyáltalán nem is írt sem erotikus, sem másfajta elegiát s így Gallusnak mint elegiaírónak mintaképül nem szolgálhatott;

2. *Philetas*, *Callimachus* és követőik, a kikről alább bővebben lesz szó, írtak ugyan erotikus elegiákat, de ezek nem voltak, mint a rómaiak elegiái, szubjektív természetű lyrai költemények, nem voltak a költők saját szerelmi érzéseinek és élményeinek kifejezései, hanem erotikus mythosokat *elbeszélő*, tehát lényegökben *epikus költemények*.

Ezt a két tételt, a mely, ha igazolható, egészen új világot vet a római elegia keletkezésére, szándékozom a következőkben bebizonyítani.

* * *

A mi *Euphorion*t illeti, ez, mint az úgynevezett alexandriai korban élt költők nagyobb része, költő és tudós volt egyszerre. Az euboeai Chalkisban született 276-ban Kr. e., utóbb Nagy Antiochus syriai király*) könyvtárának őre lett s ez állásában megmaradt haláláig. Az életére és reánk csak töredékesen maradt műveire vonatkozó görög forráshelyek úgy mutatják be őt, mint tudákos színezetű, mythikus tárgyú elbeszélő költemények szerzőjét, de arról egy szóval sem tesznek említést, hogy elegiákat is írt volna. *Suidas* (s. v.) meglehetősen hosszú cikkben sorolja fel mun-

*) Uralkodott 224—187. Kr. e.

káinak ezimeit a nélkül, hogy elegiáiról említést tenne, töredékeit *Meineke*¹⁾ nem kevesebb mint 169 szám alatt gyűjtötte össze s köztük nincs egy oly idézet sem, mely őt elegiáirónak nevezné; a mi szözszerinti idézet fönnmaradt tőle, az mind tisztán hexametrikus, pentameter az összes töredékek közt egy sínesen, nem számítva a görög anthológiában ránk maradt két teljes epigrammáját. Az elegiáiróknak Proclus említette kanonjában nincs benne.²⁾

A mi a rá vonatkozó latin forráshelyeket illeti, mindenek előtt feltűnő az, hogy *Propertius* és *Ovidius*, a kik számtalanszor dicsőítik az elegia nagy görög mesterait, mint követendő példaképeket, csak *Mimmermust*, *Antimachust*, *Philetast* és *Callimachust* emlegetik, *Euphorionról* mint elegiáiróról soha egy szót sem szólnak, a mit bizonyára nem tettek volna, ha éppen *Euphorion* lett volna a római elegia megalapítójának, *Gallusnak*, mestere és mintája. *Cicero*³⁾ *Enniusszal*, az epikussal, állítja ellentétbe, midőn a római költészet atyjának egy szép helyet idézve így kiált föl: «O poetam egregium, quamquam ab his cantoribus *Euphorionis* contemnitur.» Itt *cantores Euphorionis* alatt a korabeli alexandrin irányú költőket, a *Valerius Cato-féle* iskola híveit érti, a kik nem *Enniust*, hanem *Euphoriont* választották mintaképül: ez az egybeállítás megint csak arra vall, hogy *Cicero* *Euphoriont* epikusnak tekintette, mert mint elegiáirót nem lehetett volna őt *Enniusszal* hasonlítani össze, a ki tudvalevőleg nem írt elegiákat. Egészen hasonló *Cicero* egy másik helye:⁴⁾ «Quid? Poeta nemo, nemo physicus obscurus? Illi vero. Nimis etiam obscurus *Euphorion*: at non *Homerus*. Uter igitur melior?» Itt tehát *Euphorion* homályossága *Homér*, az epikus költő, világosságával van szembeállítva, a mi újra azt mutatja, hogy *Euphorionra* úgy gondolt *Cicero*, mint epikusra. *Quintilianus*⁵⁾ a görög költészet történetének áttekintésében az epikusok után *Pisanderrel* és *Nicanderrel* egyszerre említi, de utóbb,⁶⁾ mikor az elegiára tér át, már csak *Callimachusról* és *Philetasról* tesz említést, *Euphorionról* hallgat.

¹⁾ *Analecta Alexandrina* p. 38. sqq.

²⁾ *I. Photius Bibl.* p. 319. b. és *Grammaticus Coislin.* p. 597.

³⁾ *Tuscul. Disp.* III. 19.

⁴⁾ *De divin.* II. 64.

⁵⁾ *Inst. Or.* X. 1, 56.

⁶⁾ 58. §.

Azt hiszem, ezek a körülmények birták rá már *Heynét*,¹⁾ hogy *Euphoriont* kivegye az erotikus elegiáirók sorából, bár ő e nézetét csak odavetőleg említi és okokkal nem támogatja, a miért a későbbi kutatóknál nem is talált visszhangra egészen *Susemihlig*,²⁾ a ki az alexandriai görög irodalom történetében nem nyilatkozik ugyan határozottan, de kétségeit mégis kifejezi *Euphorion* állítólagos elegiáirói működésével szemben. Mi egy lépéssel tovább megyünk: határozottan állíthatjuk, hogy *Euphorion* elegiáirói hírének semmi elfogadható alapja nincs.

De hát hogy került *Euphorion* mégis abba a hirbe, hogy erotikus elegiákat írt? Csakis két későbbi és nagyon csekély hiteltű római grammatikusnak, *Diomedesnek* és a *Probus neve alatt járó Vergilius-scholionok* összeállítójának határozatlan nyilatkozatai alapján. Ez a két hely az egész irodalomtörténeti mythosnak a forrása. Itt az ideje, hogy e mythosszal valahára végezzünk, mert, mint minden mythos, úgy ez is fejlődik és bővül idővel s egyre jobban homályba borítja a történeti igazságot, a mint a kézikönyvek szemmel látható példákban bizonyítják. *Schanz*³⁾ még óvatosan nyilatkozik, a mennyiben csak annyit mond, hogy a szerelmi elegiában *Gallusnak* *Euphorion* volt a mintaképe, de már *Christ*⁴⁾ úgy tárgyalja e görög költőt, mint a ki az epika és az elegia terén egyformán működött s a kinek elegiáit *Gallus latinra fordította*; de legveszedelmesebb a név tekintélyénél s az összes későbbi kézikönyvekre tett és teendő hatásánál fogva a *Ribbeck* végzetes tévedése, a ki *A római költészet történetében*⁵⁾ szó szerint így nyilatkozik: «Neben diesen und vielen anderen Erzeugnissen der erzählenden Muse waren es besonders die erotischen Elegien (des *Euphorion*), welche die Nachahmung der Römer schon in *Cicero's* Zeit reizten und namentlich von *Gallus* ausgebeutet, nachgeahmt und geradezu übersetzt sind.» Bámulva kérjük, honnan ismerheti oly pontosan a nagynevű tudós a csak kis töredékekből ismert görög költőnek a

¹⁾ *Excurs. ad Virg. Bucol.* p. 201.

²⁾ *Geschichte der griechischen Litteratur in der Alexandrinerzeit*, I. p. 396.

³⁾ *Geschichte der römischen Litteratur*, II. I. p. 144. a második kiadásban.

⁴⁾ *Geschichte der griechischen Litteratur*, p. 460.

⁵⁾ *Geschichte der römischen Dichtung*, II. p. 184.

szintén csak töredékes rómaihoz való viszonyát, s ha a dolognak utána járunk, megdöbbenéssel tapasztaljuk, hogy ennek a részletes jellemzésnek egy szerencsétlen félreértés az alapja, Servius egy egészen világos helyének bizonyára csak *lapsus memoriae*-n alapuló félreértése.

Servius ugyanis, Vergilius régi magyarázója, a kinek nagy-terjedelmű kommentárja elcjétől végig a legjobb antik eruditió alapol, a X. ecloga 1. verséhez írt jegyzetében így jellemzi Gallus költői működését: «Euphorionem transtulit in Latinum sermonem et amorum suorum de Cytheride scripsit libros quattuor.» Tehát határozottan megkülönbözteti Gallus műveinek két fajtáját: Euphorion-fordításait és saját szerelméről írt elegiáit, a melyeket Ribbeck bizonyára csak homályosan emlékeztén vissza Servius e helyére, összezavart. Ha már most összeállítjuk mindazt, a mit a régi források Gallus munkáiról mondanak, azt látjuk, hogy Gallus egyrészt epikus, másrészt elegiakus költeményeket írt; mint epikus követte Euphoriont, de elegiáihoz Euphorionnak semmi köze. Gallus epikus költeményeiről fogalmat ad nekünk Vergilius hatodik eclogája, mely nem egyéb, mint Gallus elbeszélő műveinek a kivonata, s ebből az eclogából nagy valószínűséggel megállapították az újabb magyarázók, főleg Ribbeck¹⁾ és Schanz,²⁾ hogy Gallus lefordította Euphorion *Hesiodus* című epikus költeményét; azt pedig egészen bizonyosan tudjuk, hogy latin nyelvre átültette ugyanezen Euphorionnak az Apollo gryniumi berkéről szóló elbeszélését, mert Servius ugyanezen ecloga 72. verséhez, a hol éppen erről a berekről van szó, hosszú jegyzetet mellékel, melyben felsorolja a berekhez fűződő mondákat s végül így nyilatkozik: «Hoc autem Euphorionis continent carmina, quæ Gallus transtulit in sermonem Latinum.»³⁾ Tudomásunk van tehát két oly elbeszélő költeményről is, a melyet Gallus Euphorion nyomán írt, s a mikor Gallusról mint Euphorion-fordítóról beszélünk, csak ezekre, és nem a saját szerelméről írt, lyrikus természetű elegiáira, szabad gondolnunk.

Most már könnyebben meghatározhatjuk annak az egyetlen

¹⁾ Geschichte der römischen Dichtung, II. köt. 26. és köv. II.

²⁾ Geschichte der römischen Litteratur, II. köt. I. r. 145. és köv. II.

³⁾ V. ö. *Ad sextam Vergilii eclogam* című értekezésemet, mely az Egyetemes Philológiai Közöny 1901. évi folyamában jelent meg.

forráshelynek az értékét, a hol Euphorion elegiairónak van nevezve. Ez a hely a *Probus neve alatt járó Vergilius-kommentárban* maradt reánk, a melyről előre is megjegyezzük, hogy semmi köze sincs a nagytekintélyű régi grammatikushoz, Valerius Probushoz, a kinek a nevét jogtalanul viseli, hogy tele van hamis adatokkal és félreértésekkel, hogy Servius kommentárja mellett úgyszólván teljesen értéktelen. Ez az ál-Probus tehát a X. ecloga 50. verséhez ezt a jegyzetet mellékel: «Euphorion *elegiarum scriptor* Chalcidensis fuit, cuius in scribendo colorem secutus videtur Cornelius Gallus.» Itt mindjárt a nyilatkozat határozatlansága gondolkodóba ejthet bennünket: nem azt mondja, a mit Servius, hogy Gallus lefordította Euphoriont, hanem, hogy stílusának a színezetét (*colorem*) követte, s ezt sem állítja egyenesen, hanem *videtur*-ral kapcsolja össze. Nézzük ezután Vergiliusnak azt a helyét, a melyhez a jegyzet tartozik, s azonnal észreveszszük, hogy a scholion a magyarázandó hely teljes félreértésének köszöni eredetét.

Vergilius a X. eclogában magát Gallust lépteti fel, a kit kedvese, az elegiákban dicsőített Lycoris, hűtlenül elhagyott, és panaszos dalt ad a szájába. Gallus feledni akarván szerelmét, az erdők mélyébe vonul, a hol énekkel igyekszik vigasztalni magát (50—51. vs.):

Ibo et Chalcidico quæ sunt mihi condita versus
Carmina, pastoris Siculi modulabor avena.

Hogy a *Chalcidicus versus* itt mire vonatkozik, igen szépen megmagyarázza Servius a VI. ecloga 72. verséhez írt, részben már fennebb idézett jegyzetében, a hol, miután megemlékezett Gallusnak a gryniumi berekről szóló, Euphorion nyomán írt epikus költeményéről, így szól: «Hoc autem Euphorionis continent carmina, quæ Gallus transtulit in sermonem Latinum: unde est illud in fine, ubi Gallus loquitur (Ecl. X. vs. 50.): «Ibo et Chalcidico quæ sunt mihi condita versus Carmina.» Tehát a *versus Chalcidicus*-ban ezézés rejlik a chalcisi Euphorion elbeszélő költeményeire, a melyeket Gallus lefordított és, hogy Lycorist elfeledje, az erdő mélyén pásztorsíp kíséretével akar énekelni. Az ál-Probus azonban, a ki Euphorion munkáit semmi esetre sem ismerte, a *Chalcidicus versus*-t nem a Gallus elbeszélő költeményeire, hanem szerelmi elegiáira vonatkoztatta s e félreértés alapján tette meg Gallus

mintaképét, Euphoriont, önbatalmulag *elegiarum scriptor*-nak, azt gondolván, hogy a római elegiáíró görög mintaképének szintén elegiáírónak kellett lennie. Jegyzete tehát nem valamely régi forráson, hanem a magyarázandó helyből levont hamis következtetésen alapul s így teljesen értéktelen.

De hátra van még egy hely, az ál-Probus most ismertetett helyén kívül az egyetlen, a melyből azt a következtetést lehetne levonni, hogy Euphorion mégis írt elegiákat. *Diomedes*, a grammatikus, a ki oly korban élt, a mikor már teljesen aláhanyatlott az antik eruditio, így ismerteti a római elegiát: ¹⁾ «Elegia est carmen compositum hexametro versu pentametroque . . . quod genus carminis praecipue scripserunt apud Romanos Propertius et Tibullus et Gallus, imitati Graecos Callimachum et Euphoriona.» E szerint tehát Gallus Euphoriont utánozta volna az elegiáírásban. De tudnunk kell, hogy Diomedes az ő irodalomtörténeti adatait nem önálló kutatás alapján, hanem Suetoniusból állította össze, megtoldva mindenféle ketes értékű s gyakran nevetséges félreértésekre valló pótlásokkal. Minthogy tehát Euphoriont mint elegiáíró egy hiteles régi görög vagy latin forrás sem ismeri, szemben az irodalomtörténeti adatait ugyancsak Suetoniusból nagy körültekintéssel merítő Servius imént idézett jegyzetével, ²⁾ a hol oly szépen megkülönbözteti egymástól Gallus Euphorion-utánzatait és a saját szerelméről írt elegiáit, Diomedes adatát nem vehetjük komolyan, hanem azt kell hinnünk, hogy neki, épp úgy mint az ál-Probusnak, nem volt tudomása Gallus elbeszélő költeményeiről, hanem csak elegiáit ismerte, azokat is természetesen csak hallomásból, mert az ő korában Gallust már senki sem olvasta; hallott arról is, hogy Gallusnak mintaképül szolgált valami Euphorion nevű görög költő; ezt a két adatot azután úgy kombinálta, hogy Euphoriont mint Gallusnak az elegiáírásban mesterét tüntette föl.

Még egy argumentumuk van azoknak, a kik Euphorionnak szerelmi elegiákat akarnak tulajdonítani. Hivatkoznak ugyanis e költőnek Theodoridas-féle siriratára, mely a görög anthológiában ³⁾ olvasható:

¹⁾ Gramm. Lat. I. p. 464.

²⁾ Ad Verg. Ecl. X. 1.

³⁾ Anth. Pal. VII. 496.

Εὐφορίων ὁ περισσὸν ἐπιστάμενός τι ποιῆσαι
Περαικούς κείται τοιαύτῃ παρὰ οὐλίαν.
Ἄλλὰ οὐ τῷ μύσῳ βόειον ἢ μῆλον ἀπαρξῆται
ἢ μύρτον καὶ γὰρ ζωὸς εἶναι ἐπιλεῖ.

A vers értelme az, hogy Euphorion sirját almával, gránátalmával vagy myrtussal, tehát csupa erotikus jelentőségű dolgokkal kell díszíteni, mert életében is hódolt a szerelemnek. Ebben némelyek ezélezést akarnak látni olyanfele költeményekre, a melyekben Euphorion saját szerelmi élményeit örökítette volna meg. Én inkább a költő életére vonatkozó ezélezést látok benne, mert hogy Euphorion nagy ἐραστής volt, bizonyítja Crates epigrammája, ¹⁾ melyben borzasztóan obscen ezélezások vannak Euphorion szerelmeskedéseire, és a Suidas megfelelő ezikke, melyből kiviláglik, hogy Euphorion mint gyermekifjú, egyik mesterének *puer delicatus*-a volt, mint férfi pedig egy gazdag vén asszony szerelmének köszönhette vagyonát. De ha a siriratban minden áron ezélezést keresünk költeményeire is, bátran vonatkoztathatjuk erotikus epigrammáira, mert hogy ilyeneket tényleg írt, bizonyítja Meleagernek az általa összeállított epigramma-gyűjteményhez, a híres *Koszorú*-hoz írt bevezető költeménye, ²⁾ a melyben Euphorionnak az anthológiába felvett epigrammáit jelképesen *λοχρίς*-eknek nevezi; már pedig a *λοχρίς* a régieknél erotikus jelentőségű virág volt. ³⁾

Ezzel elvégeztük feladatunk első részét: Euphoriont kitöröltük az elegiáírók sorából. Hátra van még a második rész, vagyis annak a kutatása, milyen természetű volt az az erotikus elegia, melyet Philetas és követői az alexandriai időszakban műveltek.

Az elegiáírók, a kik ennél a kérdésnél tekintetbe vehetők, időrendben a következők: *Philetas*, *Hermesianax*, *Alexander Aetolus*, *Phanocles* és *Callimachus*. Philetast egyelőre ezélszertűségű okokból mellőzve, lássuk a többit egyenként.

Hermesianax ⁴⁾ három könyvre terjedő szerelmi elegiákat írt, melyeket kedvese nevére *Leontion* ezim alatt adott ki. A fragmentumokból egészen világosan kitűnik, hogy nem a saját szerel-

¹⁾ Anth. Pal. XI. 318.

²⁾ Anth. Pal. IV. 1. 23.

³⁾ V. ö. *Meincke*: *Analecta Alexandrina*, p. 25.

⁴⁾ Született 330 és 320 közt Kr. e.

méről szólt, hanem erotikus mythosokból alkotott tarka egyveleget és hogy ezeket az elbeszéléseket kedveséhez, Leontionhoz intézte.¹⁾ Érdekes a harmadik könyvnek az a töredéke, mely Athenæusnál²⁾ maradt reánk s a hol azokat a poétákat sorolja elő, kezdve Orpheuson és végezve Philetason, a kik a szerelem szenvedélyének hódoltak. A költő saját viszonya Leontionhoz tehát nem tárgya ez elegiáknak, hanem csak külső keretül szolgál egyéb szerelmi történetek elbeszéléséhez.

*Alexander Aetolustól*³⁾ két hosszabb elegiát ismerünk: az egyiknek *Μοῦσαι* volt a czíme, de ez nem volt erotikus elegia, hanem inkább irodalomtörténeti tanító költeménynek mondható, a mennyiben jeles költők emlékének dicsőítését foglalta magában; a másik *Ἀπόλλων* czímet viselt és sajátságos keretbe foglalt erotikus mythosok elbeszélésével foglalkozott: Apollo istent léptette fel a költő és vele mondatott el jóslat alakjában, következetesen alkalmazott futurumokkal, olyan mythosokat, a melyeknek tárgya szerencsétlen vagy bűnös szerelem volt. Saját szerelméről nem szólt a költő.

*Phanocles*⁴⁾ erotikus elegiáinak ezt a czímet adta: *Ἐρωτες ἢ καλοί*, a mely czím már magában is jelzi a pæderastikus tartalmat, de nem arról szólt, hogy ő maga milyen érzellemmel viseltetett a *καλός*-ok iránt, hanem a legkülönbözőbb tartalmú pæderastikus mythosokat beszélt el s úgyszólván a homosexualis szerelem történetét írta meg a legrégebb időktől kezdve. Így legjelentékenyebb fragmentuma⁵⁾ Orpheusnak egy ilyen fajta viszonyával foglalkozik.

*Callimachust*⁶⁾ tartották a régiek tudvalevőleg az elegiáirók fejedelmének. Elegiáinak legnagyobb része egyesítve volt *Ἄϊτις* czímű négy könyves gyűjteményében, mely, mint a czím is mutatja, a mondák egy sajátságos fajtájával, az úgynevezett ætiologikus mondákkal foglalkozott, vagyis olyan helyi mythosokat beszélt el,

¹⁾ V. ö. *Rohde*: Der griechische Roman, 77. l. 1. jegyz.

²⁾ XIII. p. 597. b.

³⁾ Született 315 körül Kr. e.

⁴⁾ Valószínűleg Alexander Aetolus kortársa.

⁵⁾ Stob. Flor. LXIV. 14.

⁶⁾ Élt körülbelül 310—235 Kr. e.

melyek valamely feltűnő elnevezés, népszokás vagy ünnep eredetét világítják meg. E mondák igen jelentékeny része, mint pl. Acontiusnak és Cydippének a gyűjteménybe foglalt gyönyörű története is, erotikus jellegű volt, a melyeket Callimachus kiváló művészettel dolgozott fel s így lett a régiek szemében a szerelem költőjévé; de arról természetesen, hogy e munka keretében saját szerelméről is megemlékezett volna, szó sem lehet. Az *Ἄϊτις*-n kívül még négy, elegiikus formában írt költeményét ismerjük, a melyek közül egyik sem szerelmi elegia; ezek: 1. *Εἰς Λοῦτρα τῆς Παλλάδος* (*Lavacrum Palladis*), a mely a hymnuszok közt maradt reánk és csakugyan nem egyéb hymnusnál; 2. *Berenike haja*, a mely latinul maradt ránk Catullus mesteri fordításában¹⁾ és Ptolemæus Euergetes egyiptomi király feleségét dicsőíti; 3. a Sosibioszt magasztaló *ἐπιγίσιον ἐλαφιακόν*;²⁾ 4. *Ibis*, melyben irodalmi ellenfelét, Apollonius Rhodiust gyalázza. Hogy saját szerelméről is írt volna lyrikus jellegű elegiákat, azt semmiféle régi forrás nem említi.

Már ebből a hallgatásból is bátran következtethetjük, hogy a saját szerelmeit nem énekelte meg, mert ha lett volna afféle imádottja, mint a Hermesianax imént említett Leontiona vagy a Philetas Bittise, arról okvetetlenül olvassánk valamit ama százakra menő forráshelyek egyikében, a melyek Callimachusnak, az egész alexandrin irodalom legkimagaslóbb alakjának életével és műveivel a legapróbb részletekig foglalkoznak. De van más bizonyosságunk is. Propertius a II. könyv 34. elegiájában Lynceus nevű barátjához fordul, a kit arra int, hogy, mint szerelmes ifjú, ne Homéert, hanem Philetast és Callimachust utánozza, vagyis ne hősi époszt, hanem szerelmi elegiákat írjon. Intelmét (31—32. vs.) így fejezi ki:

Tu satius memorem Musis imitere Philetam
Et non inflati somnia Callimachi.

Nem szólva most a Philetasra vonatkozó első sorról, csak a Callimachust illető második verset vegyük tekintetbe. A magyarázók régen felismerték, hogy a *somnia Callimachi* az *Ἄϊτις*-t jelenti, a melynek bevezetésében a költő elmondotta, hogy álmában a Helicon hegyére jutott s ottan a Múzsák beszéltek el neki azokat

¹⁾ Carm. 64.

²⁾ Athen. IV. p. 144. e.

a mondákat, a melyeket művében feldolgozott. Propertius tehát az erotikus elegia mintáit a Callimachus *Αἴτιον*-iban látta, vagyis tisztán epikus jellegű költeményekben. Nem világos-e, hogy, ha Callimachus is írt volna olyan szubjektív természetű elegiákat, mint a rómaiak, ha neki is lett volna afféle Deliája vagy Cynthiája, mint Tibullusnak és Propertiusnak, úgy a római tanítvány okvetetlenül ezekre hivatkoznék, mint követendő mintákra?

Hát arra mit mondjunk, hogy Ovidius, mikor a *Remedia amoris*-ban szerelmi költeményeinek dévajtságát mentegeti, a szerelmi elegiát, mint a melynek lényegéhez tartozik a dévajtság, így jellemzi (379—382. vs.):

Blanda pharetratos elegia cantet Amores
Et levis arbitrio ludat amica suo.
Callimachi numeris non est dicendus Achilles,
Cydippe non est oris, Homere, tui.

Itt a *Cydippe* megint csak az *Αἴτιον*-t jelenti, mert, a mint már említők, bele volt foglalva az Acontius és Cydippe szerelmi története. Az tehát kétségtelen, hogy a római utánczók az *Αἴτιον*-ban látták az erotikus elegia mintaképét, daczára annak, hogy ők lyrikus jellegű elegiákat írtak, míg Callimachus epikus jellegűeket írt. Nem is szabad megütköznünk azon, hogy Propertius és Ovidius minden megkülönböztetés nélkül egy kalap alá szorítanak a mi szemünkben annyira különböző költeményeket, a minők a szerelmi dal és a szerelmes tárgyú költői elbeszélés, mert a régiek elegia alatt nem értettek semmiféle szorosán körülhatárolt műfajt, hanem így neveztek mindenféle, bármily modorú, hangú és tartalmú hosszabb költeményt, a mely distichonokban volt írva. Hosszabb költeményt említek, mert ha a vers legfőlebb három-négy distichonra terjedt s csak egy gondolat csattanós kifejezésére vagy egy helyzet rövid ábrázolására szorítkozott, epigramma volt a neve. Így azután az *erotikus elegia* elnevezés egyformán illette a lyrikus és az epikus természetű, distichonokban írt költeményeket s a tartalmi rokonság, az erotikus elem uralkodó volta, oly közelségbe hozta egymáshoz Callimachust és Propertiust, hogy a régiek előtt a görög mester *Αἴτιον*-ja és a római tanítvány Cynthia-könyve egyazon fajtához tartozó poémáknak tűntek föl.

Nevezetes végre az is, hogy Callimachus roppant számú frag-

mentumai közt, melyek *Schneider* híres gyűjteményében¹⁾ egy hatalmas kötetet tesznek ki, egy oly elegiakus töredék sincs, a melyet a szerelmi érzés szubjektív kitörésének lehetne minősíteni. Azonfelül csak egyszer fordul elő, hogy határozott ezim²⁾ nélkül csak az általános *ἐλεγεῖα* elnevezéssel idéznek töredéket,³⁾ de *Schneider*⁴⁾ erről is kimutatja, hogy az *Αἴτιον*-hoz, és pedig az Acontius-Cydippe-féle elbeszéléshez, tartozott. Kitűnik ebből is, hogy a régiek Callimachus elegiái alatt sohasem értettek mást, mint az *Αἴτιον*-t.

De van még egy utolsó menedék azoknak, a kik Callimachusnak a Tibullus- és Propertius-féle költeményeknek megfelelő elegiákat szeretnének tulajdonítani. Ovidius a *Tristia* II. könyvében, midőn saját szerelmi elegiáinak dévajtságát mentegeti, a többi erotikus költő hasonló példájára hivatkozik és Callimachusra vonatkozólag a következő nyilatkozatot teszi (367—368. vs.):

Nec tibi, Battiade, nocuit, quod saepe legenti
Delicias versu fassus es ipse tuas.

Itt a *deliciae tuae* kifejezés világosan mutatja, hogy csak szubjektív természetű szerelmi dalokról lehet szó. De hát elegiák voltak-e ezek? Éppen nem. Hiszen kezünkben vannak Callimachusnak itt érintett versei: csak olvassuk el azokat a négy-hat soros epigrammákat, a melyek tőle a görög anthologia *Ἐρωτικὰ* és *Μοῦσα παιδική* ezimű fejezeteiben maradtak reánk és különösen, ha a pæderastikus tartalmúakat nézzük, azonnal belátjuk, minők voltak azok a *deliciae*, a melyeknek Callimachus hódolt. Már itt jelezzük tehát, a mire később még visszatérünk s a mit Euphorion után most már másodszer tapasztalunk, hogy az alexandrin korban éppen az erotikus epigramma, és nem az elegia, volt az a műfaj, a mely a szerelmi érzés lyrikus kifejezésére szolgált.

Ezek után csak természetesnek fogjuk találni, hogy az újabb kutatók, élükön *Susemihl*el, az alexandrin irodalom nagyérdemű történetírójával, lemondtak már arról, hogy Callimachusnál is szubjektív természetű szerelmi elegiákat keressenek.

¹⁾ *Callimachea*, Lipsiæ, 1870 és 1873; két kötet. Az első a himnuszokat és az epigrammákat, a második a töredékeket tartalmazza.

²⁾ Pl. *Αἴτιον* vagy *Berenike* haja.

³⁾ L. fr. 67 = *Etym. M.* Δόξα 290, 50.

⁴⁾ *Callimachea*, II. p. 214.

Szándékosan hagytam utoljára az alexandrin elegia legrégebb mesterét, úgyszólván atyját, *Philetast*,¹⁾ mert tőle maradt ránk a legkevesebb töredék s róla legnehezebb helyes ítéletet formálnunk. De még a legújabb kutatók is, mint *Susemihl*,²⁾ úgy állítják szembe Callimachusszal, mint a ki tulajdonképeni, azaz lyrikus jellegű szerelmi elegiákat írt és többen kifejezést adtak annak a nézetüknek, hogy ugyancsak megcsappanna a Tibullus eredetiségébe vetett hitünk, ha teljesen ránk maradt volna néhány elegiája. Lássuk tehát őt közelebbről.

Elegiai formában írt munkái közül tudomásunk van a *Demeter* címűről, mely kétségtelenül elbeszélő természetű volt s valószínűleg a lányát kereső Ceres bolyongásairól szólt, továbbá a *Παιγνία* gyűjteményről, mely epigrammaszerű apróságokból állott. Ezek közül tehát egyik sem lehetett a rómaiak mintaképe. De leg-híresebbek voltak állítólagos kedvesét, *Bittist*, dicsőítő és róla elnevezett költeményei s így most már az egész kérdés, melyet értekezésünkben felvetettünk, azon fordul meg, mit kell erről a Bittisről tartanunk, mert eddigi kutatásaink után a dolog úgy áll, hogy ha egyáltalán volt a rómaiaknak a szubjektív szerelmi elegiára kész mintaképük, ez egyedül csak a *Philetas Bittise* lehetett.

Erről a Bittisről mindössze három forráshely beszél. Első helyen említendő *Hermesianax Leontion*-ának az erotikus költőkről szóló, már említett fragmentuma,³⁾ a hol *Philetas*-ról így emlékezik meg:

Οἶσθα δὲ καὶ τὸν ἀνδρῶν, ὃν Εὐρουπόλου πολίτηναι,
Κῆρος, χαλκεῖον εἶχεν ὑπὸ πλατάνῳ,
Βιττίδα μολπάζοντα σοφῶν, περὶ πάντῃ Φιλητῶν
Ῥήματα καὶ πῶσον ἐυφρένον λαλῆιν.

A kosiak tehát, *Philetas* polgártársai, szobrot emeltek a költőnek egy platán árnyékában s ez a szobor úgy ábrázolta őt, mint *Bittis* megéneklőjét. Látjuk ebből, hogy *Philetas*-nak a dicsősége főleg *Bittis*-én alapult s már innen következtethetjük, hogy e műve elegia-gyűjtemény lehetett. Ugyancsak *Bittis*-ről szól *Ovidius* két helyen,

¹⁾ Még *Fülöp*, macedoniai király, uralkodása alatt született.

²⁾ Geschichte der griechischen Litteratur in der Alexandrinerzeit, I. köt. 363. l. 71. jegyz.

³⁾ Athen. XIII. 70. sqq. p. 597. A. sqq.

és pedig a *Tristia* I. könyvének 6. elegiájában,¹⁾ melyet feleségéhez intézett:

Nec tantum Clario Lyde dilecta poeta,
Nec tantum Coa *Bittis* amata suo est,
Pectoribus quantum tu nostris, uxor, incluses,
Digna minus misero, non meliore viro,

a hol tehát a saját feleségét és iránta való szeretetét két nagy elegiáiról kedvesével, *Antimachus*²⁾ Lydejével és *Philetas Bittis*-ével hasonlítja össze. Visszatér még *Bittis*-re az *Epistulae ex Ponto* III. könyvének 1. levelében³⁾ is, a hol újra a feleségéhez szól:

Nec te nesciri patitur mea pagina, qua non
Inferius Coa *Bittide* nomen habes.

Itt tehát azt hangsúlyozza, hogy ő elegiáival akkora dicsőséget szerzett feleségének, mint *Philetas* a maga *Bittis*-ének. Nos, ez a két hely világosan mutatja, hogy akárminők voltak is a *Bittis*-ről szóló elegiák, csakis a *Bittis* női erényeit magasztalhatták, épp úgy mint *Ovidius*-nak a feleségéről írt versei, de semmi esetre sem lehettek afféle erős érzékiségtől duzzadó, egész a *lascivia*-ig menő erotikumok, mint a *Gallus*, *Tibullus* és *Propertius* versei, mert az csak nem tétélezhető fel *Ovidius*-ról, hogy e fajta érzéseket a maga hitvestársi szeretetével és a saját feleségét, az előkelő római matronát, holmi *Lycoris*-, *Delia*- és *Cynthia*-féle hírhejt hölgyekkel hasonlítja össze. Miféle nők lehettek hát az *Antimachus* Lydejé és a *Philetas Bittise*, hogy a római költő őket feleségével állította egy rangba?

Itt ismét kénytelen vagyok gáncsolni még a legjobb összefoglaló munkákban is, mint pl. *Rohde*-nak a görög regényről írt híres művében⁴⁾ és *Christ* görög irodalomtörténetében,⁵⁾ azt a felületességet, hogy Lydét egyszerűen az *Antimachus* szeretőjének nevezik. Hiszen, hogy Lyde nem a szeretője, hanem a felesége volt *Antimachus*-nak, azt egészen világosan mutatja a rá vonatkozó fő

¹⁾ 1—4. vs.

²⁾ *Ovidius*-nál azért *poeta Clarius*, mert a híres jósbhely, *Clarus*, szomszédságában, *Colophon*-ban született.

³⁾ 57—58. vs.

⁴⁾ Der griechische Roman und seine Vorläufer, Leipzig, 1876. p. 72.

⁵⁾ Geschichte der griechischen Litteratur, München, 1890. p. 94.

forrás, *Plutarchus* klasszikus helyén: 'Εγγήσατο δε τριαύτη ἀρωγή και 'Αντίμαχος ὁ πόητής' ἀποθανούσης γάρ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Λύδης. πρὸς ἣν φιλαστόργως εἶχε. παραμύθιον τῆς λύπης αὐτῷ ἐποίησε τὴν ἐλεγίαν τὴν καλομένην Λύδην. ἐξαριθμησάμενος τὰς ἡρωϊκὰς συμφορὰς, τοῖς ἀλλοτρίοις κακοῖς ἐλάττω τὴν ἑαυτοῦ ποιῶν λύπην. E helyt a τῆς γυναικὸς αὐτοῦ kifejezés minden görögül értő előtt csak azt bizonyíthatja, hogy feleségről van szó s e nézetben megerősít bennünket *Athenaeus*²⁾ nyilatkozata, a ki az *Antimachus* Lydéjével egyenesen szembeállítja τὴν ὁμώνυμον τάσσης ἐταίραν Λύδην, ἣν ἠγάπα *Azarmónios* ὁ Μελήσιος, tehát a hetera Lydét, a kit *Lamynthios* költő énekelt meg, megkülönbözteti az *Antimachus*-féle nem hetera Lydétől. Most kezdjük csak érteni *Ovidiust*. Ő úgy akarta feltüntetni *Antimachust*, mint a hitvestársi szeretet költőjét; ebből pedig könnyen levonhatjuk a valószínű következtetést, hogy *Philetas Bittis*e, a kit meg éppen kétszer hasonlít össze a feleségével, szintén nem lehetett más, mint a nagy elegiikus felesége. Ha ezt elfogadjuk, önként folyik belőle egy új következmény: *Philetas Bittis*hez szubjektív természetű erotikumokat nem intézhetett, mert a régi görögöknél se a klasszikus, se az alexandrin korban nem akadt olyan költő, a ki tisztességes nőt merészelt volna holmi szerelmi dalokkal hirbe hozni. Ezeknél a poétáknál az ἔρως, csakúgy, mint a tizenhatszadik századbéli franeziáknál az *amour*, egyenesen kizárta fogalmából úgy a házasságot, mint a tisztességet. Azt, úgy hiszem, mondanom sem kell, hogy *Aleaeus*nak *Sapphó*hoz intézett dala e tekintetben nem mehetnek kivétel számba.

De még egyebet is olvashatunk ki az *Ovidius* tanúságából. Mikor ő oly szorosán állítja egymás mellé *Antimachus* Lydét és *Philetas Bittis*ét, lehetetlen arra nem gondolnunk, hogy nagynak kellett lenni a rokonságnak e két költő között. *Antimachus*ról³⁾ tudjuk, hogy nem írt szubjektív természetű elegiákat, hanem a maga érzelmét csak külső keretül használta erotikus mythosok elmondására s éppen ezzel lett az erotikus elbeszélés tulajdonképeni megalapítója s az alexandrin elegiáirók buzgón utánzótt mintaképe. Eljárása az volt, hogy költeménye bevezetésében el-

¹⁾ *Consol. Apoll.* p. 106. B.

²⁾ XIII. p. 596. F.

³⁾ Élt a peloponnesusi háború korában.

siratta meghalt feleségét s azután, hogy megvigasztalja magát szerencsétlenségében, hosszú elbeszélésekben sorolta fel azoknak a mythikus hősöknek és hősnőknek a példáit, a kik a szerelemben szerencsétlenül jártak. Ha már most figyelemmel vagyunk arra a tekintélyre, melyet *Antimachus* az alexandriai korban, mint az elegia elismert mestere, élvezett, s ha azt látjuk, hogy *Philetas* töredékei tele vannak erotikus és egyéb fajta mythosok elbeszélésével, ellenben oly fragmentuma egy sínes, a mely a szerelmi érzés szubjektív kitörésének volna minősíthető, ebből megint csak az lehet a valószínű következtetés, hogy *Philetas Bittis*hez való viszonyát csak keretül használhatta szerelmes történetek elbeszéléséhez.

Van bizonyosságunk arra is, hogy a római költők, mikor *Philetast* mint a szerelmi elegia mesterét tüntették fel, nem lyrikus, hanem epikus természetű műveire gondoltak. Térjünk csak vissza *Propertius*nak arra a már idézett helyére,¹⁾ a hol *Lynceus*nak szerelmi elegiák írását ajánlja s a követendő mintaképekről így nyilatkozik:

Tu satius memorem Musis imitare Philetam
Et non inflati somnia Callimachi.

Fönnebb már kimutattuk, hogy a második sorban *Callimachus* *Aëz*-jára ezélez a költő; az első sorban tehát bizonyára *Philetas Bittis*ére, mint a mesternek leghiresebb szerelmi elegiájára, akart ezélezni. Ezt a verset azonban egészen a legújabb időkig a *memorem Musis* kifejezésben rejlő nehézség miatt senki sem tudta megmagyarázni, míg végre *Rothstein*, *Propertius* legújabb magyarázója, a következő igen valószínű megfejtését adta a helynek: *Propertius* itt *Philetas*nak oly művére ezélez, a melyben az alexandrin költők rendes szokása szerint sajátos keretbe foglalta bizonyos erotikus mythosok elbeszélését, a mennyiben azokat mint a Múzsáktól hallottakat és az ő emlékezetébe vésetteket adta elő.²⁾ Ez a feltevés annál tetszetősebb, mert az alexandrin költők által-

¹⁾ II. 34, 31—32. vs.

²⁾ V. ö. *Die Elegien des S. Propertius*, erklärt von M. Rothstein, Berlin, 1898, I. kötet, 360. l.: »So werden auch bei Philetas in der Einleitung eines grösseren Gedichtes die Musen dem Dichter den Inhalt seines Werkes mitgeteilt und an ihn eine ähnliche Aufforderung gerichtet haben, wie Mars bei Ovid. *Fast.* III. 177: „disce... quod petis et memori pectore dicta nota“.

ban szerették az efféle keretes elbeszéléseket: láttuk, hogy egészen hasonló fictióból indult ki Callimachus az *Αἴτιον*-ban, Alexander Aetolus pedig a maga erotikus történeteit Apollo isten szájába adta. Én a magam részéről csak megerősíthetem ezt a föltevést avval a gyanítással, hogy már Philetas mestere, Antimachus is, valószínűleg így járt el. Van ugyanis a görög anthológiában Asclepiadesnek egy epigrammája,*) mely Antimachus Lydéjét így dicsőíti:

Αὐτὴ καὶ γένοι· εἰρή καὶ εὐνοια, τῶν δ' ἀπὸ Κόδρου
 Σεμνοτέρη πασῶν εἰρή δὲ Ἀντιμάχου.
 Τίς γὰρ ἔμ' οὐκ ἔτισε; τίς οὐκ ἀνιλέφατο Λύδην,
 Τὸ ξυγὼν Μουσῶν γράμμα καὶ Ἀντιμάχου;

Ezt a feltűnő kifejezést: *a Múzsák és Antimachus közös munkája*, legkönnyebben úgy magyarázhatjuk meg, ha felteszszük, hogy a *Lyde* külső keretéül a következő fictio szolgált; midőn a költő elvesztett Lydéjét siratta, megjelentek előtte a Múzsák és megvigasztalták őt hősök és hősnők bús szerelmeinek elbeszélésével. Minden jel arra mutat tehát, hogy hasonló eljárást keressünk Philetas Bittisében: a költő kiindult Bittis iránt érzett szerelméből, magasztalta feleségének női erényeit s ehhez a Múzsáktól hallott szerelmes elbeszéléseket fűzött.

De bármilyen is volt az a keret, a melybe Philetas a maga munkáját foglalta, minthogy kimutattuk, hogy Euphorion egyáltalában nem irt elegiákat, a többi alexandrin elegiakusok pedig, mint Hermesianax, Alexander Aetolus, Phanocles és Callimachus csak epikus természetű elegiákat irtak, s minthogy kétségtelen az, hogy Philetas volt az egész alexandrin elegiáírás *ἀρχηγέτης*-e, a kinek a nyomán a többiek haladtak, csakis arra az eredményre juthatunk, hogy Philetas Bittise lényegileg nem lehetett másforma, mint akár mesterének, Antimachusnak *Lydéje*, akár személyes tanítványának, Hermesianaxnak *Leontiona*, vagyis hogy az ő dicsőségét sem a szerelmi érzés szubjektív nyilvánításában, hanem az erotikus elbeszélésben kell keresnünk. Ebben a hitünkben csak az ingathatna meg, ha a fragmentumok ellenünk vallának, a miről azonban, a mint már említettük, szó sem lehet.

Ha tehát az eddigi fejtegetések után felvetjük azt a kérdést:

*) Anth. Pal. IX. 63.

hol van az alexandrinusoknál az a fajta elegia, melyet a római, lyrikus természetű elegiák írói, Gallus, Tibullus és Propertius mint kész műfajt átvehettek volna mestereiktől, bátran felelhetjük: sehol. Az elegiának ez az ága nem görög, hanem római talajon hajtott ki.

* * *

Most már csak az van hátra, hogy megkisértsük röviden vázolni a szubjektív természetű erotikus elegia keletkezését a rómaiaknál.

Elegiát a római költők mindaddig alig irtak, míg a görög poesis klasszikus korbelti remekeit utánozták. Figyelmük akkor fordult e műfaj felé, mikor a Valerius Cato-féle iskola az alexandrin költőket választotta követendő mintaképekül, a mi annál természetesebbnek fog előttünk feltűnni, mert éppen az elegia volt az alexandrin korban a költészet uralkodó műfaja. Ennek az iskolának két tagja volt az, a ki az elegiát Rómában meghonosította: Catullus és Calvus.*)

Catullus azon kezdte, hogy egyszerűen lefordította Callimachus már említett remekét, a *Berenike haját*. De nem elégedett meg ezzel, hanem az elegiakus formát kezdte a saját szerelmi élményeinek és érzéseinek kifejezésére is felhasználni. Igaz ugyan, hogy distichonokban irt szerelmes verseinek nagyobb része még nem elegia, hanem erotikus epigramma, olyan, a minőt az alexandriai korban is számosat irtak; más része pedig e két műfaj közt ingadozik; de mégis van két erotikus tartalmú verse, a mely határozottan elegiának minősíthető: az egyik a 68., nem kevesebb mint 160 sorra terjedő költemény, melyben egy meg nem nevezett férjes nővel folytatott viszonyát írja le s a mely még abban is meg egyezik a későbbi elegiakusok, Gallus és Propertius műveivel, hogy szubjektív érzelmeinek kifejezését hosszú mythologiai digressiókkal párosítja; a másik a 76. költemény, melyben arra kéri az isteneiket, hogy szabadítsák meg méltatlan tárgyra, Lesbiára pazarolt

*) A közikönyvek az elegia első művelői közé számítják az *atari Terentius Varro*-t is, de minden alap nélkül, mert róla csak annyit tudunk, hogy szerelmes versekben ünnepelte Leucadiáját, azt azonban egy forrás sem említi, hogy ezek a versek elegiák voltak. Lehettek azok olyan forma apró daloeskák is, mint *Catullus* Lesbiához intézett verseinek legnagyobb része.

szerecséltlen szerelmétől s a mely minden mythologiai vonatkozástól ment, tisztán lyrikus tartalmával inkább Tibullusra emlékeztet. Róla tehát azt mondhatjuk, hogy a szubjektív természetű szerelmes elegiát alig észrevehető átmenetekben az erotikus epigrammából fejlesztette ki.

Calvus, az a költő, a kit az aranykori utódok bátran állítottak *Catullus* melle, jó barátjával körülbelül egyidejűleg a gyász-elegiát¹⁾ bővítette ki olyan irányban, mint *Catullus* az epigrammát. Ő korán elhunyt *Quintiliáját* siratta el, de olyan módon, hogy visszapillantást vetett e szerelmi viszony történetére s merész őszinteséggel beszélt el közös erotikus élményeiket.²⁾ Láthatjuk ebből, mennyire túlment ő is a műfajnak az alexandrin korban megszabott határán.

Catullus és *Calvus* vállain emelkedett fel a római elegia tulajdonképeni megalapítója, *Cornelius Gallus*, de ő már nem csak úgy mellékesen foglalkozott az erotikus epigramma mellett az elegiával, mint *Catullus*, se nem ragaszkodott a gyász-elegia keretéhez, mint *Calvus*, hanem négy könyvet írt csupán elegiákból és e gyűjteményt egészen annak a szerelmi viszonyoknak szentelte, melyet a híres *Lycorisszal* folytatott. Ez a *Lycoris* név csak álnév, melyet a költők szokása szerint ő adott kedvesének; a leányt, mint *Volumnius Eutrapelus* felszabadítottját, eredetileg *Volumniának*

¹⁾ Hogy csakugyan elegiakus formát használt, a mi különben az *ἰσχυρῶς* természetes formája, mutatják a töredékek, V. ö. *Catulli, Tibulli, Propertii carmina*, ed. *Luc. Mueller*, p. 86.

²⁾ V. ö. *Prop.* II. 34, 89—90. vs.:

Hæc etiam docti confessa est pagina Calvi,
Cum caneret misere funera *Quintilia*,

és *Catull.* c. 96. A kézikönyvek itt azt a hibát követik el, hogy *Quintiliát* a *Calvus* feleségének nyilvánítják csak azért, mert az előkelő *gens Quintilia* nevét viselte; pedig, hogy ez mennyire nem elég ok ily feltevésre, azt nagyon esattanós példa bizonyítja. A *Gallus* hírhedt *Lycoris*át ugyanis valódi nevén *Volumniának* hívták — s ennél előkelőbb és tiszteletre méltóbb nevet római nő nem viselhetett — mert valami *Volumniusnak* volt a felszabadítottja (*Cic. Phil.* II. 24, 58.) s így római szokás szerint a felszabadítás után megkapta ura *nomen gentile*-jét. Én tehát tekintettel arra, hogy *Calvus* költeményeinek lasciv jellegét *Ovidius* (*Trist.* II. 436.) egészen világosan kiemeli, hajlandó vagyok azt hinni, hogy a *Calvus* *Quintiliája* is csak olyan *Quintilia* volt, a milyen *Volumnia* a *Gallus* *Lycoris*á.

hívták, mint színésznő (*mima*) pedig a szép görög *Cytheris* nevet vette föl. Viszonya volt *Brutusszal*, a későbbi zsarnokölövel, majd *Antoniuszal*, a későbbi triumvirrel, utóbb *Gallust* boldogította, de hozzá sem maradt hű, hanem valami katonával *Galliába* szökött. Láthatjuk ebből is, hogy *Gallus* szerelmi verseinek erősen realis háttére van: a római hetera-elet s éppen ez a realis háttér adta meg a követők műveinek is a római helyi színezetet, mert *Gallus* példájára úgyszólván az egész *Tibullus-Propertius-Ovidius-féle* elegia ebben a hetera-világban mozog. A háttér azonossága e szerint már megmagyarázza nekünk azoknak a, minden elegiakussal közös, erotikus motívumoknak jelentékeny részét is, a melyek az e fajta műveknek, még ha egyéni élményeken alapulnak is, bizonyos conventionalis jelleget kölcsönöznek.

Bár *Gallus* műveiből közvetlenül mindössze egy pentameter maradt ránk, van módunk rá, hogy fogalmat alkossunk magunknak költői dolgozómódjáról. Tanulmányaiiban segítségére *Parthenius* görög költő volt,¹⁾ az alexandrin-poesis kiváló ismerője és a görög elegia utolsó, számbavehető képviselője. Ez a tudós férfiú egyenesen a *Gallus* használatára írta *Ἐρωτικά παθήματα* című reánk maradt munkáját, mely nem egyéb, mint számos kevésbé ismeretes, tehát még el nem esévelt, erotikus mythosnak jobbara alexandrin írókból meritett és kivonatolt gyűjteménye. A bevezetésben²⁾ *Parthenius* világosan meg is mondja, hogy a gyűjtésben csak az a czél vezérelte, hogy *Gallus* ezeket a meséket úgy elbeszélő, mint elegiakus költeményeiben értékesíthesse. Ebből világosan kitűnik, hogy *Gallus* elegiáiban nagy tért kellett elfoglalnia a mythologikus elemnek, noha ő nála, a ki elegiáiban a saját érzéseit és élményeit énekelte meg, az erotikus elbeszélés már nem lehetett öncél, mint az alexandrinusoknál, hanem csak rövidebb vagy hosszabb digressio, mely mint hasonlat vagy példa valamely adott erotikus helyzet vagy érzés megvilágítására szolgál. Ebben a tekintetben is buzgón

¹⁾ 73-ban Kr. e. mint hadi fogoly került Rómába.

²⁾ V. ö. *Ἐρωτικά παθήματα*, pref.: Μάλιστα σοὶ δοκῶν ἀρμόδιον, Κορνήλιε Γάλλε, τὴν ἀρραίσιν τῶν ἑρωτικῶν παθημάτων ἀναλεξιόμενος ὡς ὅτι μάλιστα ἐν βραχυτάτοις ἀπίσταλαι τὰ γὰρ παρὰ σοὶ τῶν ποιητῶν κείμενα, τοῦτων μὴ αὐτοτέλως λελεξιμένων, κατανήσεις ἐκ πάνδε τὰ πλείστα, αὐτῶ τε σοὶ παρίστασι εἰς ἑπη καὶ ἐλεγείας ἀνάγειν τὰ μάλιστα ἢ αὐτῶν ἀρμόδια.

kövezték az utódok s innen a mythologiai digresszió-túláságosan is nagy szerepe Propertiusnál.

De mindez nem volna elég arra, hogy megismerjük a Gallus valódi értékét, ha ránk nem maradt volna az ő költői működésének egy gyönyörű emléke, Vergiliusnak már említett X. eclogája. Ezt, a mint láttuk, barátja és pártfogója, Gallus tiszteletére írta az idyllek édes-szavú énekese. Úgy lépteti fel benne a Lycoristól elhagyott Gallust, mint pásztort, és egy hosszú szerelmi dalt ad ajkára. Ez a költemény (35—69. vs.), bár tisztán hexameterekben van írva, tartalmánál és hangjánál fogva valóságos szerelmi, és pedig lyrikus jellegű elegia, mely, mint a régi magyarázók egészen világosan megmondják, nem egyéb, mint Gallus egész elegia-költészetének művészi kivonata, visszhangja. A bukolikus hangú bevezetés,¹⁾ a szerelmes vágyódása az egyszerű falusi élet után, a menekülés a romlott kultúra elől primitivebb, de egészségesebb viszonyok közé, már tisztán megüti azt az alaphangot, mely Tibullus költészetén végig vonul, s felveti azt a gondolatot, mely a Delia kedves megéneköljénél száz változatban tér vissza, hogy a költő az ő kedvesével késő vénségeig a természet ölén szeretne élni. Még bámulatosabb a következőkben a rokonság Propertiuszal. Midőn Gallus Lycorist hűtlensége daczára sajnálja, hogy galliai útjában az Alpesek havát s az észak hidegét kell elszenvednie, ezt oly szavakkal fejezi ki, melyek élénken emlékeztetnek Propertius hasonló helyzetben írt verseire.²⁾ Utóbb, mikor Gallus a szerelem

¹⁾ V. ö. Ecl. X. vs. 35—43:

Atque utinam ex vobis unus vestrique fuisset
Aut custos gregis aut matura vinitor ovae!
Certe sive mihi Phyllis sive esset Amyntas
Sen quicumque furor — quid tum, si fuscus Amyntas?
Et nigra violae sunt et vaccinia nigra —
Mecum inter salices, lenta sub vite iaceret;
Serta mihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.
Hic gelidi fontes, hic mollia prata, Lycori,
Hic nemus, hic ipso tecum consumerer ævo.

Összehasonlításra önként kínálkozik Tibull. I. 1, 1—60; 2, 71—74; 3, 21—37; II. 3, 69—76.

²⁾ V. ö. Ecl. X. vs. 46—49:

Tu procul a patria — nec sit mihi credere — tantum!
Alpinas a, dura, nives et frigora Rheni
Me sine sola vides. A, te ne frigora laedant!
A, tibi ne teneras glacies secet aspera plantas.

kínjai elől az erdőbe menekül s majd az éneklésben, majd a vadászatban keres feledést, mikor a kedves nevét a fák kérgébe vési, ez a részlet Propertius egyik leghíresebb költeményének*) a magvát foglalja magában és világos mintaképe azoknak a helyeknek, a hol ez a költő a környező természetet teszi szerelmi bánata tanújává. A befejezésben (62—69. vs.) Amor ellenállhatatlan hatalmának festése és az a gondolat, hogy semmiféle távolság nem elég arra, hogy a költővel a kedvest feledtesse, megint oly részletek, a melyek számtalanszor ismétlődnek Propertiusnál, a kire különben az egész panasznak a hangja, a szerelmi érzésnek sentimentalis, de egyszersmind galáns színezete is nagyon emlékeztet.

Midőn tehát azt látjuk, hogy Gallus teremtette meg a római elegia állandó realis hátterét, a mely a római hetera-világban gyökerezik, hogy ő vitte bele a mythologiai elemet, hogy ő nála már fölcsendül az az alaphang, mely Tibulluson és Propertiuson végig vonul, megvoltak azok a főbb erotikus motívumok, melyek utódainál szinte conventionalisokká váltak, mindebből egészen bátran megállapíthatjuk, hogy a római elegia, mint az alexandriaitól különböző műfaj, Gallusnál már teljesen készen állott. Így nem is szabad többé, mint eddig, azt hinnünk, hogy Gallus, Tibullus és Propertius egyformán függenek a görög mesterektől, hanem nézetünket oda kell módosítanunk, hogy csak Gallus függ, a mennyiben függ, közvetlenül az alexandrinusoktól, míg Tibullus és Propertius, mint egy kialakult műfaj továbbművelői, közvetlenül Gallustól függenek.

* * *

Befejezésül még, kiindulva abból a nézetünkből, hogy a Gallus, Tibullus és Propertius költői működése teljesen egy nyomon, és pedig a Gallus taposta nyomon halad, megpróbáljuk röviden jellemezni a római elegiát a görög irodalomhoz való viszonyában, főleg ama párhuzamos helyek alapján, a melyeket a magyará-

és Prop. I. 8, 1—2:

Tunc igitur demens, nec te mea cura moratur?
An tibi sim gelida vilior Illyria?

és 7—8:

Tu pedibus teneris positas fulcra pruinas,
Tu potes insolitas, Cynthia, ferre nives?

*) V. ö. Ecl. X. vs. 50—61. és Propert. I. 18.

zatos kiadásokban egybegyűjtve találunk. Azt talán mondanom sem kell, mert eddig még tudtommal senki sem vonta kétségbe, hogy a római elegia a klasszikus görög költészettel semmiféle érintkezésben nincs: keletkezésétől fogva mindvégig tiszta alexandrin szellem hatotta át, a szerelemnek az a gyöngéd, sentimentalis és szinte romantikus felfogása, mely annyira elűt az antik klasszikusok egyszerűbb és természetesebb érzelmvilágától. Innen van, hogy művelői az alexandrin kor két legnevezetesebb szerelmi költőjére, Philetasra és Callimachusra hivatkoznak, mint mestereikre. De e mellett bizonyos az is, hogy a római elegia nem közvetlen folytatása az alexandrin költészet egyik műfajának sem, hanem az egész alexandrin erotika együttes hatását mutatja. Két műfaj volt reá befolyással első sorban: az erotikus epigramma és az erotikus elegia. Az *epigramma* ugyanis mintaképpül szolgált szubjektív erotikus érzések és élmények költői kifejezésére s innen magyarázható meg az, hogy, a mi az elegiakusoknál állandóan visszatérő erotikus gondolatokat és helyzetképeket illeti, a legtöbb és a legfrappánsabb párhuzamos helyet a görög anthológiában találjuk; az *elegia* pedig, az erotikus elbeszélés legkedveltebb formája, egyrészt a mythologiai elemet hagyta rá örökségképen a római poétákra, a kiknek szubjektív érzéseik és élményeik előadása közben is folyton szemök előtt lebegtek a szerelmes hősöknek és hősnőknek az alexandrin költészetben tipikussá vált alakjai, a kikre vagy hasonlatokban vagy egész kis elbeszélésekké kerekedő példákban egyre hivatkoznak, másrészt, mivel tarkítva volt lyrai részletekkel s az elbeszélésben szereplő személyeknek szájába adott helyzetdalokkal, bizonyára erősen befolyásolta a római elegia tisztán lyrai részleteit is. De lehetetlen fel nem ismernünk ezen kívül még két műfaj hatását, nevezetesen a *bukolikáét*, a honnan a római elegia a falusi élet után való vágyakozást, a menekülést a természet ölébe, szóval az egész idyllikus gondolatkészletet merítette; továbbá az *új-komédiáét*, mely mint a hetera-élet drámai rajza, a római elegia egészen hasonló háttérének kiszínezéséhez nem egy ecsetvonással járult.

Az újítás pedig, a Gallus érdeme, a római elegiában a görög mintaképekkel szemben az volt, hogy költőjének szubjektív érzéseit és való élményeit tárgyalta s így, bár epikus elemekkel erősen tarkított, reflexiókkal nagyban bővített, de lényegében mégis lyrai

műfajjá vált, azzá a műfajjá, a melyet mai nap *κατ' ἐξοχήν* elegiának nevezünk.

Fejtegetéseink legfőbb tanulsága az, hogy ezentúl módosítanunk kell azt a képet, a melyet magunknak idáig alkottunk a római aranykori költészet fejlődéséről, mert immár nem habozhatunk többé Gallust ha nem is formabeli tökéletesség, de irodalomtörténeti jelentőség dolgában mint egyenlő rangút Vergilius és Horatius mellé állítani. A formabeli tökéletesség hiányára azért utalok, mert oly műbíró, mint Quintilianus, nevezi Gallust Tibullusszal és Propertiusszal szemben *durior*-nak,¹⁾ a mi arra mutat, hogy ez a jeles költő még nem birta teljesen a klasszikus formát, a min nem is esodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy fellépésével megelőzte Vergiliust és Horatiust, az aranykori költői nyelv és verselés megalapítóit. De ez nem csökkentheti szemünkben az ő irodalomtörténeti jelentőségét, mert lényegileg ugyanoly rendű munkát végzett a római költészet fejlesztésében, mint a másik kettő.

Most már ugyanis egészen világosan megkülönböztethetjük egymástól az aranykori költők három nemzedékét. Az első nemzedéket a három *ἀρχητέρας*, a nyomtaposó, a műfajalapító képviseli: Vergilius, Horatius és Gallus. Működésük közös vonása az, hogy római szellemben módosították a költészetnek a görögöktől átvett műfajait s e módosított műfajoknak végleges formát adtak, úgy hogy az utódok, a kik ugyanabban a nemben dolgoztak, nem támaszkodtak többé közvetlenül a görög mesterekre, hanem az aranykori római példák után indultak s így a latin irodalom felszabadult a görögötől való szolgálai függés járma alól.²⁾ Így alapította meg és hagyta az utódokra követendő mintakul Vergilius az allegorikus idyllt, a tanító költeményt s a nemzeties műeposzt; Horatius a szatirát, az epistolát és az ael formájú lyrikát; Gallus, a mint éppen láttuk, a szubjektív természetű, lyrikus elegiát. A második nemzedékhez Tibullus és Propertius tartoznak, a kik, ha

¹⁾ V. ö. Inst. Or. X. 1. 92—93: «Elegia quoque Græcos provocamus, cuius mihi tersus atque elegans maximo videtur auctor Tibullus. Sunt, qui Propertium malint. Ovidius utroque lascivior, sicut *durior Gallus*».

²⁾ V. ö. *A római költészet korszakai* ezimű értekezésemet, mely az Egyetemes Philológiai Közöny 1890. évi pótkötetének 1. és köv. II. jelent meg.

formai tekintetben felül is múlták mesteröket, mégis csak epigonok Gallusszal szemben, mint egy, már kialakult műfaj továbbművelői. A harmadik nemzedéknek tipikus képviselője Ovidius, a kire a megelőző két nemzedék együttesen hatott, mert az elbeszélésben a Vergilius, az elegiában Tibullus és Propertius tanítványa.

Íme, Tekintetes Akadémia, az alapgondolatok, melyekre a római elegiáról szóló monographiámat felépitem. Mostani értekezésem ennek a nagyobb munkának előfutára kíván lenni.

A

"BEHDSET-ÜL-LUGAT"

CZIMŰ CSAGATÁJ SZÓTÁR.

THURY JÓZSEFTŐL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1903.